

IBN-AJRRUM SOXXAJIY VA IBN HISHOM AL-ANSORIY TA'LIMOTLARIDA ISM
KATEGORIYASINING QIYOSIY TAHLILI

D.E. Normurodova

Yangi asr universiteti

70230101 - Lingvistika (sharq tillari) yo'nalishi magistranti.

dilnavoz0515@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19153376>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ibn Ajrrum bilan bog'liq al-Ajurrumiyya an'anasi va Ibn Hishom al-Ansoriyning Qotradun-nada wa ball as-sada asarida ism kategoriyasining talqini qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ismning belgilari, i'rob bilan bog'liqligi, ma'rifa va nakira, mu'rab va mabniy, sintaktik vazifalari hamda o'qitish usuli solishtirildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, al-Ajurrumiyya boshlovchi o'quvchi uchun qisqa va sodda grammatik tayanch yaratadi, Qotradun-nada esa shu tayanchni chuqurlashtirib, o'rta bosqichdagi o'quvchi uchun tahliliy va dalilliroq modelni beradi. Zamonaviy tadqiqotlarda al-Ajurrumiyya ayniqsa boshlovchi uchun zarur boblarni jamlagan qisqa matn sifatida, Qotradun-nada esa undan batafsilroq va kengroq qamrovli o'rta darajadagi grammatika matni sifatida tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: arab nahvi, ism kategoriyasi, Ibn Ajrrum, Ibn Hishom al-Ansoriy, Ajrumiya, Qotradun-nada, i'rob, ma'rifa, nakira.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the interpretation of the noun category in the al-Ajurrumiyya tradition associated with Ibn Ajrrum and in Ibn Hisham al-Ansari's *Qatr al-Nada wa Ball al-Sada*. The study compares the markers of the noun, its relation to inflection (*i'rab*), definiteness and indefiniteness, declinable and indeclinable forms, syntactic functions, and methods of teaching these topics. The results show that al-Ajurrumiyya provides a short and simple grammatical foundation for beginner learners, whereas *Qatr al-Nada* deepens this foundation and offers a more analytical and evidence-based model for intermediate learners.

In modern studies, al-Ajurrumiyya is described as a concise text that includes the most essential chapters for beginners, while *Qatr al-Nada* is regarded as a more detailed and broader intermediate-level grammar text.

Keywords: Arabic syntax, noun category, Ibn Ajrrum, Ibn Hisham al-Ansari, Ajurrumiyya, *Qatr al-Nada*, *i'rab*, definiteness, indefiniteness.

KIRISH

Arab nahv ilmi tarixida ayrim asarlar faqat grammatik qo'llanma sifatida emas, balki butun bir ta'limiy an'anani shakllantirgan muhim manbalar sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Ana shunday asarlardan biri Ibn Ajrrumning *al-Ajurrumiyyasi* bo'lib, u qisqa hajmi, ravshan uslubi va qoidalarni bosqichma-bosqich bayon etishi bilan arab dunyosida keng tarqalgan.

Zamonaviy tadqiqotlarda ham ushbu matn, ayniqsa, boshlovchi o'quvchilar uchun nahv ilmining eng zarur masalalarini jamlagan ixcham grammatika namunasi sifatida baholanadi.

Ibn Ajrrum Soxxajiy va Ibn Hishom al-Ansoriy arab nahv ilmi tarixida ikki muhim ta'limiy va nazariy yo'nalishni ifodalovchi yirik grammatik olimlar hisoblanadi. Ibn Ajrrumning yondashuvi boshlang'ich nahv ta'limiga xos ixchamlik, soddalik va qoidalarni oson o'zlashtirish tamoyiliga asoslangan bo'lsa, Ibn Hishom al-Ansoriy grammatik hodisalarni, xususan ism

kategoriyasini, ancha keng, izchil va tahliliy ruhda yoritishi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan ushbu mavzu arab nahv merosida ism kategoriyasining ikki xil talqinini qiyosiy asosda o'rganish, ularning umumiy va o'ziga xos jihatlarini aniqlash nuqtayi nazaridan muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Ibn Hishom al-Ansoriyning *Qotradun-nada wa ball as-sada* asari arab nahvini o'qitishda keyingi bosqich manbasi sifatida alohida o'rin tutadi. Mazkur asar *al-Ajrumiyya*ga nisbatan batafsilroq bo'lib, unda ism kategoriyasi va boshqa nahviy masalalar kengroq hamda tahliliyroq tarzda bayon etiladi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda Ibn Hishomning *المختصر* nahl ilmini yengillashtirish, mavzularni tizimli joylashtirish va o'quvchiga qulay shaklda taqdim etish maqsadida yozilgani ta'kidlanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — Ibn Ajrum Soxxajiy va Ibn Hishom al-Ansoriy asarlarida ism kategoriyasining talqinini qiyosiy tahlil qilish, ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash hamda arab tili grammatikasini o'qitishdagi metodik ahamiyatini ko'rsatishdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqot materiali sifatida Ibn Ajrumning *al-Ajrumiyya* matni, unga yozilgan sharh an'anasi, xususan *al-Mumti' fi sharh al-Ajrumiyya*, shuningdek Ibn Hishom al-Ansoriyning *Sharh Qatr al-Nada wa-Ball al-Sada* asari tanlandi. Ochiq kataloglarda *al-Mumti'* Malik ibn Salim al-Mahdhariy sharhi sifatida qayd etilgan.

Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-tahliliy va matnshunoslik metodlaridan foydalanildi.

Qiyoslash quyidagi mezonlar asosida olib borildi: ismning tanituvchi belgilari, i'rob bilan munosabati, ichki tasnifi, sintaktik vazifalari, dalillilik darajasi va didaktik yo'nalishi. Bunday yondashuv ism kategoriyasini nafaqat nazariy, balki amaliy o'quv modeli sifatida baholash imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, Ajrumiya an'anasida ism kategoriyasi avvalo **tanitiladigan grammatik birlik** sifatida beriladi. U yerda ismning belgilari sifatida tanvin, "al-" artikli va jarr qabul qilishi asosiy o'rinda turadi. Bunday yo'l boshlovchi uchun qulay, chunki u so'zni avval ko'rinadigan belgilar orqali taniydi.

Qotradun-nada esa ismning talqini kengroqdir. Shamela ro'yxati va ochiq tavsiflardan ko'rinadiki, asarda "alāmāt al-ism", "inqisām al-ism ilā mu'rab wa mabnī", "an-nakira", "al-ma'rifa wa aqsāmuhā", "aḍ-ḍamīr", "al-'alam", "ism al-ishāra", "ism al-mawṣūl", "al-muḍāf", "al-mubtada' wa-l-khabar", "nawāsikh" kabi ko'plab boblar izchil joylashtirilgan. Bu esa Ibn Hishom ismni alohida qoida emas, balki butun nahv tizimining markaziy maydoni sifatida ko'rganini bildiradi.

I'rob masalasida ham sezilarli farq kuzatildi. Ajrumiya tayanch alomatlarni beradi, *Qotradun-nada* esa al-asmā' as-sitta, muthannā, jam' al-mudhakkar as-sālim va mā lā yanṣarif kabi murakkabroq shakllarni ham kiritadi. Shu sababli Ibn Hishom tizimi o'quvchini boshlang'ich tasnifdan chuqurroq tahlilga olib chiqadi.

DISKUSSIYA

Olingan natijalar Ajrumiya an'ansi bilan *Qotradun-nada* o'rtasidagi asosiy farq grammatik qarashning tub mohiyatida emas, balki uni berish darajasida ekanini ko'rsatadi.

Ajrumiya boshlovchi uchun mo'ljallangan va unda soddalik, ixchamlik, yod olishga qulaylik ustun turadi. 2025-yildagi tadqiqot aynan shu jihatni alohida ta'kidlaydi.

Ibn Hishom esa shu tayanchni kengaytiradi. 2023-yilgi maqolada uning *مختصر*larida fundamental grammatik qoidalarni tartibli joylashtirish, qisqartirish va o'quvchiga qulay yetkazish maqsadi ko'rsatilgan. Shu bois *Qotradun-nadada* o'quvchi qoidani nafaqat ko'radi, balki u bilan grammatik tafakkur yuritishni ham boshlaydi. Ibn Hishomning mustaqil tahliliy ruhi va dalillar orasidan tanlov qilish qobiliyati zamonaviy tadqiqotlarda ham e'tirof etiladi.

Bu jihatdan ikki asar bir-biriga zid emas. Aksincha, ular bir xil nahviy ta'limning ikki bosqichini tashkil etadi. *Al-Ajurrumiyya* grammatik tayanch beradi, *Qotradun-nada* esa shu tayanchni chuqurlashtiradi. Ayniqsa ism kategoriyasi misolida bu juda yaqqol ko'rinadi: birinchi matnda ismning asosiy belgilari va tayanch i'rob tizimi beriladi, ikkinchisida esa ma'rifa-nakira, mu'rab-mabniy, *واسم* va boshqa bo'limlar orqali uning ichki tizimi ochiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Ibn Ajrrum va Ibn Hishom al-Ansoriy asarlari ism kategoriyasini yoritishda bir xil nahviy poydevorga tayanadi, ammo didaktik maqsadi va tahlil chuqurligi bilan farqlanadi. *Al-Ajurrumiyya* boshlovchi uchun zarur grammatik skeletni yaratadi.

Qotradun-nada esa shu skeletni ichki tasnif, dalillilik va sintaktik chuqurlik bilan boyitadi.

Bu esa arab tili grammatikasini bosqichma-bosqich o'qitishda ikki asarni ketma-ket va uyg'un tarzda qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. الأجرومية المقدمة. الصنهاجي داود بن محمد بن محمد، أجروم ابن.
2. الأجرومية شرح في الممتع. مطر بن سالم بن مالك، المهذري.
3. الصدى وبل الندى قطر شرح. يوسف بن الله عبد، الأنصاري هشام ابن.
4. Samah, S., Benguellil, H. Educational Grammar in Al-Ajurrumiyya Text // ZAOULI. 2025.
5. Karim, S. N. Features of The Educational Curriculum of Ibn Hisham Al-Ansari in His Grammatical Abbreviations // *Journal of Tikrit University for Humanities*. 2023.
6. Zetili, Z. The Linguistic Efforts of Ibn Hisham al-Ansari in His Book Qatr al-Nada wa Ball al-Sada // 2026.
7. Owens, J. Early Arabic Grammatical Theory: Heterogeneity and Standardization. Amsterdam; Philadelphia, 1990.
8. Versteegh, K. The Arabic Language. Edinburgh, 2014.